

RIFAT ILGAZ'IN “ALİŞİM” ŞİİRİNDE ÖTEKİLİK Otherness in Rifat Ilgaz's Poem “Alişim”

Doğanay DAĞLAR*
Hilal AKÇA*

ÖZ

Bu çalışma Rifat Ilgaz'ın şiir türündeki eserlerinden “Alişim”in özne ve ötekilik kavramları etrafında incelenmesi hakkındadır. Adı geçen metinden hareketle şiir öznesinin sosyal konumu itibarıyla öteki kimliğinin nasıl kurulduğunun aydınlatılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda şiir öznesinin toplumsal kimlikle olan ilişkisine ve bu ilişki sonucunda ortaya çıkan ötekinin konumlandırılma biçimine dikkat çekilmiştir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ötekinin sosyal kimlik kuramları çerçevesindeki yerine ve öteki kimliğin aydınlatılması noktasında ele alınan çalışmalara ayrılmıştır. Bu açıdan ötekinin tanımlamaları, ilişkileri ve Türk edebiyatındaki yeri dikkate alınmıştır. Bu kimliğin toplumsal kimlik karşılığındaki önemi belirtilerek bir kimlik modeli olduğu gösterilmiştir. İkinci bölümde ise “Alişim” şiirinin incelemesine yer verilmiştir. Ötekinin kurgulanma biçimi, özne, öteki, iktidar ilişkileri ve metnin ötekiye dair nasıl bir anlatı sunduğu aktarılmıştır. Böylece bir kimlik olarak ötekinin yorumlama alanına açıklığı gözler önüne serilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda “Alişim” şiirinin öznesinin bir tür kimlik anlatısı olarak çözümlenebileceği görülmüştür. Ötekinin biz kimliği ile olan ilişkisi sergilenmiştir. Ele alınan bu ilişki sonucunda ötekinin sosyal bir özellik taşıdığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Rifat Ilgaz, Alişim, özne, öteki, kimlik.

ABSTRACT

This study is about analysing “Alişim”, one of Rifat Ilgaz's works of poetry, around the concepts of subject and otherness. Based on the aforementioned text, it is aimed to elucidate how the identity of the other is established in terms of the social position of the subject of the poem. In this direction, attention is drawn to the relationship of the subject of the poem with the social identity and the positioning of the other identity that emerges as a result of this relationship. The study consists of two

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri/Türkiye. E-posta: daglardoganay@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2670-5768.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye. E-posta: hakca@erciyes.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3518-7306.

parts. The first part is devoted to the place of the other within the framework of social identity theories and the studies addressed at the point of illuminating the other identity. In this respect, the definitions, relations and place of the other in Turkish literature are taken into consideration. The importance of this identity in the opposition of social identity is indicated and it is shown that it is a model of identity. In the second part, “Alişim” poem is analysed. The way the other is constructed, the subject, the other, power relations and how the text presents a narrative about the other are presented. Thus, the openness of the other as an identity to the field of interpretation has been revealed. As a result of the analyses, it has been seen that the subject of “Alişim” poem can be analysed as a kind of identity narrative. The relationship of the other with the identity of us was exhibited. As a result of this relationship, it has been shown that the other has a social characteristic.

Keywords: Rifat Ilgaz, Alişim, subject, other, identity.

Giriş

Mehmet Rifat Ilgaz, Türk edebiyatında birçok türde eser veren sanatçılardan birisidir. Onun roman, öykü, tiyatro eserlerinin yanı sıra şiirlerinin de topluma dönük bir tarafı bulunur. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda daha çok bireysel bir şiir anlayışına sahip olsa da ilerleyen yıllarda toplumun gerçek yönünden oldukça etkilenmiş ve şiir hayatını bu anlayış çerçevesinde geliştirmiştir. “Rifat Ilgaz’ın toplumcu gerçekçi şiire geçmesi çeşitli dönemlerde çeşitli olay ve durumlardan hareketle evrimsel bir şekilde oluşmuştur. Rifat Ilgaz, birinci dönem ürünlerinde şiirlerini bireysel ve bohem duygularını ifade etmekle görevlendirmiş, şiire bu yönden bir işlev yüklemiştir” (Tanyeri, 2018: 56).

1940 kuşağı toplumcu şiire yöneliminde dönemin sosyal ve siyasal gelişmelerinin önemine dikkat çeken şair, “Şiir Anlayışım” başlıklı yazısında poetik düşüncülerini dile getirir. Ona göre şairin şiirle aktardığı ifadeler toplumun sesini yansıtmalıdır. Bu sayede şiirin gerçekçi bir duyarlılıkla topluma ulaşması gerekir. Ilgaz da bu duyarlılık etrafında şairin yeni bir görev alanına sahip olması gerektiği ileri sürer: “Şairin, tek başına duyduğunu düşündüğünü, gerçekleri saptayıp yansıtması, önemini yitirmiştir. Topluma yeni biçimler vermekte olan işçi sınıfının değiştirici bir bireyi olarak yaşama yeni bir anlam katmasa geleceğe güvenini açığa vurması, iyimser bir duyarlılık içinde çağının yeni gerçeklerini belirtmesi görevi başlamıştır.” (Ilgaz, 2004: 347).

Bu bakışla Ilgaz’ın şiirlerinin toplumsal bir mahiyete evrildiği, dönemin gerçekliğini ve sorunlarını şiir aracılığıyla ifade ettiği ve şiiri toplumla hem gerçekçi hem de estetik bir biçimde buluşturma arzusunda olduğu anlaşılır.

Bu düşünceyi Sabahattin Ali'nin *Yurt ve Dünya* dergisinde yayımladığı Ilgaz'ın ilk şiir kitabı olan *Yarenlik*'e dair inceleme metninde yer alan ifadelerle desteklemek mümkündür: “Hemen bütün şiirlerin mevzuu, kendi küçük dertleri, arzuları. Ama hayret! Bunların hiçbiri sadece Rifat Ilgaz'ın dertleri değil. Hepsi, hepsi geniş bir kitlenin, bir insanlığın dertleri. Sosyal şiir nedir diyenlere bu kitabı göstermek lazım.” (2004: 351).

Bu çalışmada Rifat Ilgaz'ın “Alişim” adlı şiirinde yer alan öznenin “öteki” kimliğine odaklanılmıştır. Çalışmanın sistematik ölçüde değerlendirilebilmesi adına ötekinin şiir öznesi, öteki algısını oluşturan düşüncenin ise şiirin arka plan göndermelerinde yer alan toplum olduğunu belirtmek gerekir. Bu noktada “öteki” ve “toplumsal” olmak üzere yer alan her iki kimliğin de anlatıcının aktardığı ifadeler aracılığıyla sınırlandırıldığı söylenebilir. Çalışmadaki varsayım, şiir öznesinin toplumsal kimlik merkezinde öteki kimlik olarak değerlendirilebilecek özellikler taşıdığını düşüncesidir. Dolayısıyla bu doğrultuda yapılacak olan bir incelemenin ötekiliğin şiir türünde nasıl bir konumda aydınlatılabileceği dile getirilebilir. Bununla beraber metnin sosyal bir olgu olarak karşılanabileceğini göstermek için öteki kavramına çeşitli açılardan yaklaşılması gerekmektedir. Şiir öznesinin ötekileşen bir ‘ben’ kimliğini taşıdığı düşüncesinden yola çıkılarak ötekiliğin nasıl biçimlendiği aktarılacaktır. Bu bağlamda çalışma hem edebî hem de sosyolojik yorum yöntemi eksenine dayanır. Bundan dolayı öncelikle ötekiliğin kuramsal çerçevesi hakkında bilgi verilecek sonrasında söz konusu şiir belirtilen eksenle incelenecektir.

1. Öteki ile Kimliği Meşrulaştırmak

“Öteki” kavramsal bir zemin üzerinde “kimlik”, “kendilik”, “ben” şeklinde karşılık bulmaktadır. Taşımış oldukları anlamlar itibarıyla birbirleriyle ilişkisellik etrafında benzerlik taşıyan bu kavramlar değerlendirildikleri discipline göre farklılık gösterir. Öncelikle bireyin benliği ile kimliği arasında var olan ilişkinin bireysel ve toplumsal değer dinamikleriyle karşılaştırılabileceğini belirtmek gerekir. Bununla beraber benlik bireyin varoluşuyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla benlik psikoloji ekseninde kullanılırken öteki sosyal bir olgu olarak değerlendirilir. Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Sözlüğü*'nde “ben” kavramına “akıl sahibi öznenin, bilinçli kişinin, kendisini başkalarından ayırmasına yarayan ve kendisini öne sürmeye yarayan güç” (1996: 68) karşılık gelen bu tanımın modern çağda öteki ile anlamlandırılabilir bir boyuta geldiği anlaşılabilir. Nitekim Foucault da ötekiliği bir tür kendilik paradigmasıyla davranış modeli olarak yorumlar (2019: 111). Kendilik ise bireyin hem duygusal hem de düşünsel yönünü ortaya çıkarır. Bu doğrultuda sosyal psikolo-

jide etken bir rol oynayarak arzuların ve düşüncelerin yapılandırıcı işleviyle ilgilenir. Dolayısıyla kendiliğin kısmen bir bilinç sürecini taşıdığı ifade edilebilir. Carl Gustav Jung *Analitik Psikoloji Sözlüğü*'nde bu kavramın kişiliğin bütünüyle ilişkilendirilebileceğini ortaya koyar. Fakat bu bütünün hem bilinç hem de bilinçdışı bir içeriğe sahip olduğunu ileri sürer (2016: 50). Bu açıdan “kendilik” kavramının tam anlamıyla “kimlik” ile karşılanamadığını ancak öteki kimliğin anlamlandırılmasında etkili olabileceği söylenebilir. Bu noktada özneyi, beni ve ötekiyi içinde buldukları kolektif yapının eylem daireleriyle beraber incelemek gerekir. Öyleyse ötekiyi konumlandırabilmek için ötekileştirme eylemine odaklanmak gerekir.

Ötekileştirme; kimliklerin değerler sistemiyle olan bağlantısından kaynaklanan bir tür aidiyet uygulamasıdır. Din, dil, kültür, ırk, ekonomi, siyaset gibi toplumsal alanı düzenlemek için kurulan yapılanmalar vasıtasıyla ötekileştirmeler, büyük oranda farklılıklar üzerinde uygulanır. Öte yandan ötekileştirme yaşamın hemen her alanında sosyal bir olgu olarak karşılanabilmektedir. Toplumun amaçları doğrultusunda şekillenen bu olgu, bireysel ve toplumsal kimliğin belirleyici olan boyutu ile anlam kazanır. Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası* başlıklı çalışmasında ötekiliğin sosyal düzen üzerindeki işlevini şöyle açıklar:

Ötekileştirme, mevcut sosyal düzeni bizatihi kendi özelliklerinde beğenmekten ziyade, bu düzenin kötülüklerini ötekilere yükleyerek korumayı sağlamaktadır. Bunun ilk yolu ya tarzı el altında bir “günah keçisi” bulundurma ve bu ötekini doğallaştırma, psikolojikleştirme ve özelleştirmeye tabi tutmaktır. Bunlar, sosyal düzeni tehdit eden davranışları, bu düzeni koruyacak tarzda açıklamayı mümkün kılmaktadır (2018: 201).

Öteki, “aslında insanın yaratılıştan getirdiği bir özelliğidir. Başlangıçta kendisi annesinin bir parçası olarak gören çocuk için “ötekileşme” aynaya baktığı anda başlar.” (Tura, 1996: 74). Bundan dolayı öteki kimliğine zemin hazırlayan unsur ben veya biz olmanın temel değerleriyle paralellik gösterir. Bu noktada ben/biz kimliğinin ötekiliğin karşıt özelliklerini taşıdığı anlaşılabilir. Bununla beraber öteki, benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkmasında anlamlandırılabilir olmasının yanı sıra kimlik kazanımında da sosyal ölçütleri nitelemektedir.

Ötekinin oluşumu adına salt bir değerden söz etmek olanaksızdır. Nitekim yalnızca dil, din, etnik veya ampirik açıdan değil, bizden biri olmanın dışında yer alan birçok özellikten birine sahip olmanın ötekinin yaratımına

kaynaklık edeceği ileri sürülebilir. Örneğin “Öteki, bir komşu, bir kardeş, bir arkadaş da olabilir; yani bir insanın dışında olan, aynı veya bağımsız düşünen, onu gözetebilen, eleştirebilen, ona kim olduğunu hatırlatabilen, kısacası ona ayna tutan herhangi birisi” (Özdalga, 2000: 126) olabilir. Tarihsel süreç de ötekiyi bu açıdan önemli kılar. Çünkü küresel gelişmeler, modernitenin sağlamış olduğu dönüşümler ve bunların neden olduğu kimlik kavramının bilimsel bir mahiyet kazanması ötekinin formlarını belirlemektedir.

Ötekinin işlevselliği değerlendirildiğinde birçok disipline konu olabilecek bir yapıya sahip olduğu görülür. Edebiyatın da bu disiplinler arasında gösterilebileceğini ifade etmek mümkündür ancak hemen her disiplinin ötekiyi ele alış biçiminin gerek anlatım gerek yaşam tarzı olarak çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. “Sanatta, edebiyatta hatta siyasette ötekiyi anlatmada çok farklı üsluplar kullanıldığı bilinmektedir. Her şeyden önce kendisi de dış dünyaya ait olan yazar için öteki dünya üzerinde kendi yerini belirleyen bir mukayese unsuru kabul edilir.” (Şengül, 2007: 103). Dolayısıyla bireylerin ve toplumun kendi kimliğini oluşturarak bizi meşrulaştırmak için ötekiye ihtiyaç duyulduğu dile getirilebilir. Bu ihtiyacı karşılayabilme adına değer yaratımı bir tür öteki yaratımını da beraberinde getirebilir. Çünkü “ötekiliğin bize ait olan değerleri oluşturma ve sergilemenin bir aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Ben ya da bizi tanımlamak için öteki mutlaka inşa edilmelidir.” (Gür, 2019: 289).

Ötekinin anlamlandırılabilir boyutuna katkı sağlamak için incelenmesi gereken diğer bir husus toplumsal kimliktir. Nitekim bu kimliğin inşa sürecinde bağlayıcı/birleştirici bir işleve sahip olduğu ve bu işlev sayesinde ötekiyi anlaşılır kıldığı söylenebilir. Çünkü toplumsal kimlik, kolektif belleğin şekillenmesi adına süreç odaklı bir süreklilik kazandırır. “Kimlik ve bu kimliği yeni üyelere iletmek için bir araç yaratan bellek hem kişisel hem de kolektif düzeyde bir benlik (kimlik) farkındalığı oluşturmamızı sağlayan yetidir. Kimlik de zamanla ilişkilidir. İnsan benliği, ‘zamanın malzemesinden’ inşa edilmiş artzamanlı bir kimliktir.” (Akça, 2021: 539).

Toplumsal hafızanın zamanla bilhassa geçmişle olan ilişkisi düşünüldüğünde toplumsal kimliğin de doğrudan bu ilişki içerisinde yer alacağını söylemek mümkündür. Çünkü kimlik kazanımında toplulukların aidiyet ihtiyacını göz ardı etmek olanaksızdır. Bireylerin sahip olduğu değerler mekanizması bireysel kimliğini toplumsal kimliğin içinde bulunduğu bir kümeye dönüştürür. Nitekim “kolektif kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir”

(Bilgin, 2018: 211). Söz konusu bu unsurlar toplumsal kimliğin ve ötekiliğin müşterek olduğu bir dairede yer alır. Öyle ki toplumsal alan içerisinde biz farklı benler tarafından kurulur. Benin kabulü de biz ile tanımlanabilir bir süreç inşa eder. Bu süreçte öteki bizim oluşturduğu benlere karşı özellikler taşır. Bundan dolayı öteki, biz olma sürecinin kurulumunda da etken bir rol üstlenir.

Bu bilgilerden hareketle ötekiliğin köklü bir biçim olarak varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Çünkü öteki, farklılık mekanizmasını biz kimliğinin sağladığı ölçütlerle oluşturur. Bizin sosyal ve kültürel zeminde aslı bir değer kazandığı düşünüldüğünde ötekinin konumunu bu zemin üzerinde muhafaza ettiği ifade edilebilir. Bu noktada toplumsal kimliğin ötekiyi meşrulaştıran bir kimliğe sahip olduğu anlaşılır.

Edebiyat alanında da bu kimlik edebî eserler aracılığıyla ele alınır. Öykü ve romanlarda kimi zaman çatışma unsurunu ortaya koyabilmek kimi zaman da karakteristik bir figür olarak ön plana çıkarmak için kullanılan öteki, şiirde de yerini alır. “Edebî metinlerde ele alınan öteki, kişisel bir sorundan çok, genelde farklı toplumsal değerler, inançlar ve kimlikler ekseninde sunulur” (Okçul, 2021: 104). Çalışmanın ana hattını oluşturan “Alışım” şiirinin öznesi de söz konusu unsurları bünyesinde barındıran özelliklere sahiptir. Engelli bir bedenin ötekilik formu olarak karşılandığını gösteren şiir öznesi, kusursuz bir beden anlayışı gözetken kolektif yapının karşısında konumlandırılır.

“Alışım” şiiri bağlamında düşünüldüğünde iktidarın da bir öteki olarak konumlandığı görülür. Bu sebeple burada bir öteki olarak iktidardan bahsetmek yerinde olacaktır. İktidar, “bireyi kategorize ederek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder” (Foucault, 2012: 19). Özne sözcüğü iki anlamda kullanılmaktadır, birincisi “denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne” ikincisi ise “vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne”dir. Özne sözcüğünün iki anlamı da iktidar tarafından boyun eğdirilmiş olmayı imlemektedir (2016: 19).

Foucault’ya göre iktidarın, yalnızca yasaklayan bir yapıda olduğunun düşünülmesi doğru değildir. Çünkü böyle bir iktidar tanımı eksik ve yetersiz olacaktır (2016: 141). İktidarın var olabilmesi özgür öznelerin bulunmasına bağlıdır. Bireyin özgür olması ya da özgür olduğunu düşünmesi iktidarın varlığının ön koşuludur. Karşı gelinemez, tersine çevrilemez, tek yönlü bir

iktidardan söz edilemez, bu durum yalnızca tahakkümdür. İktidar ilişkisinin var olabilmesi için özgürlük içinde direniş de olmalıdır (2016: 21).

İktidar, özgürlüğü sınırlandırmak yerine yönlendirir ve yönetir (Foucault, 2015: 74). Bunu da davranışlar ya da söylemler sonucundaki muhtemel sonuçları öngörüp kendi istediği yönde düzenlemek için yapar. Yönetim, sadece siyasi yapıyı ve devleti yönetmek değildir, aksine tek tek bireylerin ve grupların davranışlarını yönlendirir (Foucault, 2016: 74). Dolayısıyla bir iktidardan söz edilebilmesi için zincirlenmiş bir birey değil aksine hareket edebilme hatta kaçabilme olanağı olmasına rağmen kalan ve kabullenen birey olması gerekmektedir. Özgürlük, iktidarın uygulanmasına belli oranda karşı çıkabilir ancak işin sonunda özgürlüğün ya da karşı çıkabilmenin sınırını da iktidar belirlemektedir (2016: 75). Böyle bir ortamda birey, çoğu zaman yönlendirildiğinin farkında bile olmayacaktır.

İktidar bir tane de değildir aksine birçok iktidar vardır. Atölye, ordu, ev, iş, sınıf ve benzeri her yerde iktidarların varlığı söz konusudur. Dolayısıyla toplum sadece bir iktidarın var olduğu bir yapıda değildir, iktidarlar her yerde ve her zamanda farklıdır. Dahası toplumda sadece bir merkezi iktidarın olduğu ve diğer iktidarların da onun parçası olduğu düşünülmemelidir. Ayrıca iktidarların özneyi yönlendirmek için kullandıkları iktidar teknolojileri de kendilerine özgüdür (2016: 145-147).

Foucault, iktidarın toplumsal normlara bir bakıma bireylere ulaşmasını sağlayan iki iktidar mekanizmasından bahseder. Bunlardan birincisi disiplin ikincisi ise eğitimidir. Disiplin iktidarın toplumun en küçük parçasını bile denetlemesini sağlar. Bireyin, davranışının, becerilerinin, tavırlarının denetlenmesi, performansının nasıl geliştirileceğinin saptanması, yeteneklerinin ne yolla çoğaltılabileceğinin bulunması, en yararlı ve en yatkın olduğu alana yerleştirilmesi disiplindir. Disipline edici teknolojilerin görünür olduğu nokra eğitimidir. Bu disipline edici yöntemler önce kolejlerde sonra ilkokullara ortaya çıkar, daha sonra eğitimin olduğu her yerde karşılaşılır (2016: 149-150).

2. “Alişim” Adlı Şiirde “Öteki” Özne

Rıfat Ilgaz'ın poetik düşüncelerinden hareketle şiirin ve şairin amacının toplumu gerçeklikle etkilemek gerektiği ve etkinin bir biçim etrafında yansıtılmasının oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Ona göre şairin toplum çerçevesinde geniş bir yer tutabilmesi için eserini topluma dönük bir şekilde icra etmesi gerekir. Ilgaz bu açıdan bir bakıma kendi şiirinin portresini çizer. Dolayısıyla sanatın ve toplumun birleştirici gücüne inanır. Bu bakışla şairin

ve toplumun müşterek bir noktada buluştuğu anlaşılır. “Ortaklaşa atılımlardan güç alan sanatçı, belli bir zamanda toplum için zorunlu olanı gerçekleştirir. Yaratma özgürlüğü bu durumdan zedelenmez, tersine onunla gelişir.” (Ilgaz, 2004: 348).

Bununla beraber Ilgaz’ın “Alişim” adlı şiiri de poetikasıyla örtüşür. Şiirin topluma sunduğu iletiler şiir dilinin imkânlarıyla zengin bir hâle gelir. Dolayısıyla şairin şiir evreninde yer alan düşüncelerin adı geçen şiirle aynı doğrultuya sahip olduğu görülür. Nitekim söz konusu şiirdeki öteki kurgusu da bu durumun açık bir örneğini teşkil eder. Öyle ki metinde yer alan ötekinin Ilgaz’ın poetikasındaki toplum figürünün bir karakteri olduğu ileri sürülebilir.

Ötekinin konumlandırılma biçimi “öteki” olarak adlandırılmasına neden olan özelliklere dayalı bir şekilde gerçekleşir. Bu noktada adı geçen şiirin öznesi de ötekilik olgusu etrafında incelenecektir. Bu doğrultuda öznenin öteki olarak tanımlandığı süreci görünür kılabilmek adına şiire bütüncül bir bakış açısı sergilemek faydalı olacaktır:

Kasnağından fırlayan kayışa
kaptırdın mı kolunu Alişim!
Daha dün öğle paydosundan önce
Zilelinin gitti ayakları,
Yazıldı onun da raporu:
“ihmalden!”
Gidenler gitti Alişim,
Boş kaldı ceketin sağ kolu...
Hadi köyüne döndün diyelim,
tek elle sabanı kavrasan bile
Sarı öküz gün görmüştür,
Anlar işin iç yüzünü!
Üzülme Alişim, sabana geçmezse hükmün
Ağanın davarlarına geçer...
Kim görececek kepenek altında eksiğini
kapılanırsın boğaz tokluğuna.
Varsın duvarda asılı kalsın bağlaman
beklesin mızrabını.
Sağ yanın yastık ister Alişim
sol yanın sevdiğini.
Ama kızlar da, emektar sazın gibi
Çifte kol ister saracak! (2004: 47).

Verilen şiirde anlaşılabilceği üzere özne, engelli bir bedene sahiptir. Kasnak kayışına kolunu kaptıran şiir öznesi aidiyet duygusunu yaşayabileceği köyüne dönse bile öteki kabul edilebilecek bir durumdadır: “Hadi köyüne döndün diyelim/ tek elle sabanı kavrasan bile/ Sarı öküz gün görmüştür/ Anlar işin iç yüzünü” (2004: 47) dizeleriyle öznenin yaşam pratikleri doğrultusunda kendisini var etse dahi toplumun oluşturduğu kimlik türüne ait olamayacağı anlaşılır. Nitekim şiirin yazıldığı dönem dikkate alındığında toplumsal tabakalaşmanın, eşitsizliğin ve sınıf ayrımının yol açtığı sorunların metinde oldukça açık bir şekilde yer alan toplum modelinden yola çıkarak görülebileceği söylenebilir. Metinde şiir öznesinin de engelli bir bedene sahip olması, içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermemesine neden olur ve söz konusu toplum modelini görünür kılar. Dolayısıyla metinde engelliliğin kolektif bir yapı içerisinde işlevsellik sağlayamadığı dile getirilebilir. Bu durumda da engelli olan beden, öteki bir kimlik olarak değerlendirilir. Bu kimlik şiirde erkek bedeni üzerinden kurgulanır. Bu bakışla bedenin kusurlu olması ötekinin kabulü için bir ön koşul arz eder. Nitekim bedenin biyolojik işlevselliğinin yanında kültürel bir forma sahip olması da öznenin bedeniyle toplumsal beden arasında bir ilişki kurar. Metinde yer alan toplumsal beden, belirli bir sınıfın bedenini ortaya çıkarır. Şiirde yer alan özne ise kolektif bir bedenin parçası olmasına engel bir bedene sahiptir. Çünkü toplumsal beden ait olduğu kolektif yapının gücünü yansıtmaktadır. Şiir öznesi bu güçten yoksun bir bedene sahiptir. Dolayısıyla şiir öznesinin bedeniyle toplumsal beden arasında bir bağıllık ilişkisinden söz etmek mümkün değildir. Murat Gür söz konusu ilişkiyi millet bedeni üzerinden dile getirir. Bu tespit şiirde kurgulanan bedeninin engelli bir erkek bedeni olmasının yanı sıra toplum, millet gibi kolektif bedenlerin özneyle olan etkileşimi açısından dikkat çeker: “[...] erkek bedeninin fiziksel gücü, sağlığı ve disiplini aslında milletin gücünün bir yansımasıdır. Bedeni ideal yapan ise onun kolektif bedenin bir parçası olarak kendini adamasıdır” (Gür, 2019: 231).

Metnin olay örgüsünde şiir öznesinin dışında farklı bir bireyin de bedensel bir kusura sahip olduğu dile getirilir. “Zilelinin gitti ayakları/ Yazıldı onun da raporu/ “ihmalden!” (2004: 47) ifadeleriyle sık sık bedenin engel teşkil ettiği durumlara rastlanıldığı görülür. Bu durumda ötekiliğin bir bakıma ölçütleri gün yüzüne çıkar. Çünkü sağ kolu bulunmayan ve toplum tarafından öteki kabul edilen özne ayaklarını kaybeden bir başka özneyle öteki benzerliği gösterir. Buradan yola çıkarak öteki farklılıklar üzerinden kurgulanabilecek mahiyet gösterirken ötekiliğin de benzerliklerle karşılanabilecek yapıda

olabileceği anlaşılır. Bu bakışla ötekiliğin de “biz” kimliği gibi benzerlik ve farklılıklara dayalı olduğu görülür.

Bununla beraber şiir öznesinin öteki bilincine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim şiirde yer alan ifadelerden hareketle farklılığını kendisinin değil içinde yaşadığı toplumun oluşturduğu gözler önüne serer. Öyle ki toplumsal kimlik, kusurlu bir bedene sahip olmasından dolayı çalışmak, evlenmek, sanatla meşgul olmak gibi yaşam dinamiklerinden uzak tutularak öteki kimliği gözler önüne serer. “Birey kendini toplumun bir parçası olarak görmeye başladıktan sonra, ‘öteki’ bilinci yerleşmeye başlar. Artık kendi ‘ben’i ‘toplumsal ben’ içinde yok olmuştur. Bundan sonra farklılıklar kendinden hareketle değil, yaşadığı toplumdan hareketledir” (Şengül, 2007: 98).

Ötekinin konumunu belirleyebilmek adına incelenmesi gereken diğer bir husus “Ama kızlar da emektar sazın gibi/ Çifte kol ister saracak” (2004: 47) dizeleridir. Bu ifadelerden hareketle öznenin öteki konumu ideal beden tasavvuruyla yorumlanabilir. Fiziksel açıdan engeli bulunan bedenın öteki olarak değerlendirilmesi için kusursuz beden anlayışına değinmek gerekir. Çünkü şiir öznesinin bir engele sahip olması söz edilen kusursuz beden algısının yok olmasına işaret eder. Bu engelli bedenın erkek bir beden olması da iradenin ve gücün yokluğuyla paralellik gösterir. Nitekim şiirde yer alan kızların çifte kol istedikleri ifadesi de bu durumu desteklemektedir. Çifte kolun bu açıdan erkekliği, gücü, iradeli bir bedeni sembolize ettiği söylenebilir. Bu noktada da bedenın işlevselliği ötekinin kabulü için oldukça büyük bir öneme sahip olduğu görülür. Ötekinin düşünce ve davranışları toplumsal kimliğin belirleyiciliği adına dikkat çeker. Öyleyse davranışları sergileyebilmek için sarf edilen fiziksel edimler de bu dikkate değer özellikleri taşır. Dolayısıyla bedenın kusurlu veya eksik olması ötekiyi icat etmekle beraber öteki-leştirmenin de yolunu açar. “Ötekileştirme, mevcut sosyal düzeni bizatihi kendi özelliklerinde beğenmekten ziyade, bu düzenin kötülüklerini ötekilere yükleyerek korumayı sağlamaktadır” (Bilgin, 2018: 198). Dolayısıyla şiir öznesinin sahip olduğu öteki konumu bir bakıma ötekiliğin sürekliliğine işaret eder.

Ötekiliğin kolektif yapı içerisinde oluşturduğu odak noktası kolektif kimlikle eş zamanlı değerlendirilebilir. Çünkü kolektif kimliğin sağladığı kazanımlar ötekiliğin varlığıyla meşrulaşır. Döngüsellliği içerisinde taşıyan bu sürecin ötekiye süreklilik kazandırarak ilerlediği söylenebilir. Nitekim tarihin hemen her döneminde toplumlar kolektif kimlik özellikleri gösterebilecek değerlere yaratır. Bu değerleri oluşturan tarihsel ve kültürel etkinlikler ötekiliğin formlarıyla daha görünür bir hâle gelir. Dolayısıyla ‘öteki’ kimliğe ko-

lektif kimlik tarafından belirli bir normatif alan yaratılır. “Alişim” şiirinin öznesini de bu alan içerisinde değerlendirebilmek mümkündür. “Sağ yanın yastık ister Alişim/ sol yanın sevdiğini” (2004: 47) ifadeleriyle söz konusu durumu destekleyebilmek mümkündür. Nitekim şiirde öznenin sağ kolunu kaybettiği aktarılır. Bu bakışla sağ yanının yastığa ihtiyaç duyulduğu diğer yanının ise sevdiğine ayrıldığını anlaşılır. Bununla beraber “yastık” ifadesinin gerek etimolojik gerekse kültürel özellikleri dikkate alındığında öznenin öteki kimliği daha net bir görüntü kazanır. Nitekim “Clauson ‘yastuk’ madde başında yasta- fiilinden türemiş bir isim olduğunu ‘yaslanılan, dayanılan şey, yastık ve benzeri’ anlamına geldiğini, DLT’deki yasta- ve yastal- fiillerini tanık göstererek vermiştir” (Clauson’dan akt. Tuğuz, 2024: 252). Yastık sözcüğünün verildiği anlam üzerinden hareketle yaslanılan ve dayanılan bir nesne olarak görülmesinin sembolik açıdan ideal bir erkek bedeniyle örtüştüğü ifade edilebilir. Çünkü erkek bedeninin koruyan, muhafaza eden, güven duyulan bir yapıya sahip olduğu değerlendirildiğinde yastığın metinde bir gönderme olarak karşılık bulduğu dile getirilebilir. Bununla beraber “bir yastıkta kocamak”, “bir yastığa baş koymak” gibi deyimlerin anlamları da şiirde yer alan yastık göndermesine katkı sağlar. Öyle ki bu TDK’ye göre bu deyimler “mutlu bir yaşam sürmek”, “karı koca birlikte uzun bir ömür sürmek” gibi anlamlara gelir. Bu anlamlar metinde önemli ipuçlarını barındırır. Nitekim şiirde yer alan “kızların sarmak istedikleri çiftte kol” ifadesi ideal erkek bedeninin yastıkla özdeşleştiğini gösterir. Metinden hareketle engelli erkek bedeninin, uzun bir evlilik hayatını sürdürebilmek ve soyun devamlılığı sağlayabilmek adına engel teşkil eden bir durum olarak karşılandığı anlaşılır. Şiir öznesinin bir kolunun bulunmaması da bu duruma örnek oluşturur. Çünkü ötekilik kültürel bir normda incelendiğinde ötekinin formlarına da ulaşılır. Fuat Keyman’a göre “öteki”, genel olarak dört sınıfta değerlendirilir; kültürel bir nesne olarak öteki, varlık olarak öteki, söylemsel kurgu olarak öteki ve farklılık olarak öteki şeklinde ayrılan bu tasnif ötekinin kuramsal boyutunu gözler önüne serer (2000: 222). Özellikle ilk tasnif bu noktada dikkat çeker. Nitekim şiirde öznenin sağ yanının yastığa sol yanının sevdiğine ihtiyaç duyması yastığın kültürel bir nesne olarak ötekinin yanı başında bir araç olduğu anlaşılır.

Ötekinin toplumsal yaşam kodlarına bütünüyle sahip olmadığını söylemek olanaksızdır. Çünkü hemen her toplum ötekiyi farklılıklar veya eksiklikler olarak bir kalıba ulaştırır. Öyleyse toplumsal kimliğe atfedilen her şeyin ötekiyi de belirlediğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda öteki yaşamdan kopuk değil yaşam standartlarının altında varlığını sürdürür. “Ali-

şim” şiirinin öznesi de toplumsal kimlik söz konusu yaşam biçimiyle karşılaşır. “Üzülme Alişim, sabana geçmezse hükmün/ Ağanın davarlarına geçer/ Kim görececek kepenek altında eksiğini/ kapılanırsın boğaz tokluğuna” ifadeleriyle bu durum gözler önüne serilir. Verilen ifadelerde şiir öznesinin belirli bir güç tarafından öteki olarak konumlandığı ifade edilebilir ancak bu noktada öteki toplumsal kimlikten çok iktidarla karşılaşır. Dolayısıyla alıntılanan dizelerde ötekiyi iktidarla ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. Bu bakışla özne, öteki ve iktidar denklemini çözümleyebilmek adına kavramsal zemin üzerinden kuramsal bir yöntem sergileyen Michel Foucault’nun biyoiktidar anlayışına başvurmak gerekir.

Biyoiktidar, yaşamsal pratikler dâhilinde ve kolektif bir çerçevede sağlığı, hastalığı ve bedeni kontrol eder. İktidarın işlevselliği açısından normatif bir özellik taşıyan bu kavram, sosyal bir hareketliliği beraberinde getirir. Beden, söz konusu işleyişin en kapsamlı örneğini oluşturmaktadır. Foucault’ya göre “hepimizin bedeninde iktidar vardır” (2012: 43-44). Böylece iktidarın denetimi altında yaşayan birey topluma ikame edilir. Biyoiktidar da bu denetimin bedensel yönüne karşı bir idare sergiler. “Alişim” adlı şiirin öznesi de bu idareye maruz kalır. Çünkü ağanın yanında yalnızca boğaz tokluğuna çalışma önermesinde bulunulan özne, bedeninin artık kontrol edilmeye muhtaç bir hâle gelmesi nedeniyle biyoiktidarın denetimindedir. Dolayısıyla ötekinin bedeninin toplumsal bir bedene dönüşmesinin mümkün olmayacağı ileri sürülebilir. Nitekim “Bedenin toplumsal olarak tahayyül edilmesi, iktidar biçimlerinin devamlılığı için çoğunlukla ön şart olarak görülür. Bu minvalde hepsinin amacı toplumsal düzenin sağlanmasıdır” (Gür, 2019: 149). İktidarın devam ettirilmesinin sağlanamayacağı anlaşılan beden yaşam dinamikleri gözetilen bir bireyden çok yalnızca yaşama hakkı tanıyan ötekiye dönüşür. Şiirde de bu dönüşüm ağalık iktidarından kurgulanır. Şiir öznesinin içinde yaşadığı toplumun iktidarı ile kurduğu ilişkide edilgen bir konumda yer aldığı anlaşılır. “Sabana geçmezse hükmün/ Ağanın davarlarına geçer” (2004: 47) ifadelerinde engelli bir bedenin kurabileceği ilişkilerin sınırlılığına dikkat çekilir. Bu açıdan metinden hareketle biyoiktidarın ağalık düzeniyle ilişkilendirilebileceği görülür. Bununla beraber Ilgaz’ın toplumcu gerçekçi ve Marksist bir bakış açısına sahip olmasını belirtmek de metne bir tutarlılık kazandıracaktır. Nitekim şiirde de bu düşünce yer edinir. İşçi sınıfının sorunları, ağalık düzeni gibi konuların yer aldığı metinde içinde yaşadığı toplumun ihtiyaçlarına, iktidara ve bunların yer aldığı ilişkilere karşılık veremeyen birey öteki olarak konumlandırılır. Şiirde bu konum beden üzerinden kurgulandığı için değerlendirilmesi gereken iktidar

formunun biyoiktidar olacağı ileri sürülür. Nitekim biyoiktidarın bir iktidar formu olarak öteki ile olan ilişkisi şiir öznesinin kimlik kurgusu etrafındaki yerini ortaya koyar. Çünkü ötekinin bedeni toplumsal beden çerçevesinde konumlanır. Toplumsal bedenin gereklilik arz eden özelliklerine sahip olmaması ötekinin özellikleri karşısında bir iktidar dinamiği yaratır. Dolayısıyla iktidarın edebî anlatılar çerçevesindeki yeri bu dinamikle belirlenir. Bu açıdan “Alişim” şiirinin öznesinin de bu belirlenmeye ait bir içeriğe sahip olduğu ifade edilebilir. Çünkü şiire bütüncül bir bakış açısı sergilendiğinde okura sunulan anlatı, sınıflar arası eşitsizliğe, iktidarını ağalık sınıfının oluşturduğu bir içeriğe dayanır. Bu sınıfın gölgesinde yer alan öznenin işlevselliği merkeze alınarak bir biz kimliği oluşturulur. Dolayısıyla öteki ve biz kimliğinin sınırlarının bu kimliklerin topluma sağladığı katkı oranıyla çizildiği görülür.

Sonuç

Ötekilik, birçok sosyal çalışma alanının alt dallarında incelenen bir kavramdır. Gerek bireyin gerekse kolektif yapının kimlik belirleyiciliğine hizmet eden etkenler arasında yer alan öteki, muhtelif niteliklerin sosyokültürel yansımalarını oluşturur. Bu yansıma kimi zaman dışlanma biçimiyle varlığını ortaya koyarken kimi zaman da ihtiyaçtan kaynaklanan bir başvuru mekanizması olarak görülür. Edebî metinlerin ötekilik olgusunu sosyal bir duyarlılıkla ele alması öteki algısının şekillenmesiyle benzerlik gösterir. Çünkü şairin/yazarın metinlerini politik, ideolojik doğrultuda derinleştirilmesi için hem ötekilik olgusuna hem de söz konusu duyarlılığa ihtiyacı vardır. Bu yönden edebî perspektif sosyal ve kültürel bir zeminde gelişerek metindeki yerini alır. Dolayısıyla metnin öznesi de bu konuyla beraber tutarlı hâle gelir ve anlatım tarzı olarak karşılanır. Bu karşılanmanın metinlerde kendilikle belirlendiği ifade edilebilir. Nitekim imaj, imge ve benzetmelerle birtakım göndermelerde bulunan sanatçı özneye bir gerçeklik efekti yaratır. Söz konusu yaratım da okura kimlik anlatısı sunar. “Alişim” şiirinin de kaleme alındığı dönem değerlendirildiğinde şiir öznesinin öteki kimliğini karşılayabileceği görülür. Nitekim 20. yüzyılın ortalarında ulusal açıdan yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler bireylerin toplum içindeki konumlarıyla yakından ilişkilidir. Bu noktada Rifat Ilgaz’ın toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla tanık olduğu bu dönemde şiirlerinde yer alan öznenin öteki kimliğinin ezen-ezilen, sömüren-sömürülen gibi karşıtlıklar yoluyla kurgulandığı anlaşılmıştır. Buradan hareketle ötekiliğin normlar çerçevesinde farklılıklar sergilediği görülmüştür. Sosyal psikoloji, sosyoloji, edebiyat sosyolojisi gibi çalışma alanlarında bu durum ötekiliğin çevresel etkileriyle incelendiğini göstermiştir. Sonuç itibarıyla de yargı ve değer unsurlarına sahip olan top-

lulukların aidiyet duygusunu kolektif bir biçimde ortaya çıkardığı dile getirilir. Böylece bu süreçte bütünüyle yer alan değerlerin dışında kalan bireylerin ise öteki kimlik etrafında konumlandırıldığı gözler önüne serilir.

Kaynakça

- Akça, Hilal (2021). “Ömer Seyfettin’in Bahar ve Kelebekler Hikâyesinde Kültürel Unutkanlık/Amnezi”. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(3): 538-554.
- Bilgin, Nuri (2018). *Kimlik İnşası*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Foucault, Michel (2012). *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2015). *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2016). *Özne ve İktidar: Seçme Yazıları 2*. Çev. Osman Akınbay. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel (2019). *Öznenin Yorumbilgisi*. Çev. Ferda Keskin. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Gür, Murat (2019). *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ilgaz, Rifat (2004). *Bütün Şiirleri*. Haz. Aydın Ilgaz. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2016). *Analitik Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Pinhan.
- Keyman, Emin Fuat (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Okçul, Mustafa (2021). “Özne’nin ‘Hariçteki’ni İtibarsızlaştırma Uğraşı: Ötekilik”. *Mecmua Dergisi*, 12: 91-109.
- Özdalga, Elisabeth (2000). “Öteki ile Birlikte Var Olmak, Karizma/Zıtlık ya da Birlikteliğin İksiri”. *Öteki*, 3: 125-129.
- Şengül, Abdullah (2007). “Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki”. *Karadeniz Araştırmaları*, 15: 97-116.
- Tanyeri, Kaan (2018). *Rifat Ilgaz’ın Şiirleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuğuz, Zeliha (2024). “Yastık Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 39: 249-258.
- Tura, Saffet Murat (1996). *Freud’dan Lacan’a Psikanaliz*. İstanbul: Sanat Kitap.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Çalışmanın literatür taraması, yazım aşaması ve makale konu-sunun belirlenmesi aşamalarında yazarlar eşit katkı sunmuştur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The authors have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.

Author-Contributions Statement: The authors contributed equally to the literature review, writing phase and determining the article topic of the study.